



A Horthy-rendszer II. világháborús kormányai a jogalkotás és a szociális kérdések tükrében. A jogi kultúra anomáliái (1941–1944)

Tóth Tibor

PPKE BTK Gondoskodáspolitikai Intézet, intézetvezető egyetemi docens

Cser-Kiss Róza

PPKE BTK Gondoskodáspolitikai Intézet, MA-hallgató

Legislation and Social Issues in the Governments of the Horthy Regime during World War II. Anomalies in Legal Culture (1941–1944).

Abstract: The study examines the legislative activities and the handling of social issues of the Horthy regime's governments during World War II between 1941 and 1944. By analysing the role of political figures of the time, such as Pál Teleki and László Bárdossy, it highlights the eclipse of legislation and the escalation of social tensions, and by analysing the complex political and legal environment of the Horthy regime, it emphasises the links between social injustice, the war situation and social tensions as well as the distortions in the constituent elements of law during the period.

Absztrakt

A tanulmány a Horthy-rendszer II. világháborús kormányainak jogalkotási tevékenységét és a szociális kérdések kezelését vizsgálja 1941 és 1944 között. A kor politikai személyiségeinek, mint Teleki Pál és Bárdossy László, szerepét elemezve rávilágít a jogalkotás háttérbe szorulására és a társadalmi feszültségek fokozódására, illetve a Horthy-rendszer összetett politikai és jogi környezetét elemezve hangsúlyozza a szociális igazságtalanságok, a háborús helyzet és a társadalmi feszültségek közötti kapcsolatokat, valamint a jog alkotóelemeinek torzulásait az adott időszakban.

I. Bevezetés

Teleki sok szempontból az ellenforradalmi rendszer kulcsembere, a kezdőpont az arisztokrácia politikai uralmának biztosítása szempontjából, és második kormányfősége le is zárja a grófok eme kiemelt szerepét. Az általa befutott életpálya sok szempontból ellentmondásos. Kvalitásaihoz, szakmaiságához kétség sem fér, de egyénisége, gyakorló politikusi attitűdje, véleményünk szerint, korántsem tesz lehetővé egyértelműen pozitív megítélést. Saját korának sajátos reprezentánsa volt, aki nem mindig volt képes felülemelkedni előítéletein. Emberi nagyságát tettei következményének levonása teszi tragikussá, egyúttal felemelővé. Utóda, Bárdossy László egészen más típusú emberi hivatalnok, külügyekben járatos szakember és kiváló jogász, de nincs igazi önálló politikusi arculata, éppen az előzőekből következőleg. Nincs terünk arra, hogy a kassai bombázás folyamánként beálló hadviselő státuszba kerülésünkről részletekbe bocsátkozzunk, ám Horthyval közös a felelősségük a Teleki által elkerülni kívánt háborúba sodródásban, ami a rendszer bukását is magával hozta 1944 végén.

Ebben a fejezetben láttatni és bizonyítani szeretnénk a jogalkotás háttérbe szorulását és a szociális kérdések kezelése körében kényszerűen bekövetkező módosulásokat.

2. Bárdossy László és kormánya (1941–1942) jogi megfontolásai

Bárdossyt Horthy még Teleki halála napján (április 3-án) kinevezte miniszterelnökké, akinek első feladata a tűzoltás, a jugoszláv kérdés kezelése volt. Megoldásként arra a jogi álláspontra helyezkedett, melynek elméleti jogi kereteit Szászy István¹ dolgozta ki az I. világháború végén és után bekövetkezett államutódlások vonatkozásában.

„A most bennünket érintő kérdés, hogy az 1918-ban létrejött Szerb-Horvát-Szlovén Királyság a nemzetközi jog szempontjából új állam, nem folytatta a régi Szerb Királyság állami személyiségét. A fő különbség abban rejlett ezen álláspontok között, hogy az új állam megalakulása hány és milyen állomásokban történt, illetve nemzetközileg mikor ismerték el. Szászy István a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megalakulását illetően négy állomást különböztetett meg. Az

¹ Jól használható még Szávai (2004). Szávai (2004, 15–16) Szászy munkásságára alapozva úgy látja:

„A különböző lehetőségeket figyelembe véve az államok közötti utódlás hat esetét, típusát különbözteti meg a szakirodalom:

- a) a területi engedmény, *cessio*;
- b) az elszakadás és önállósulás (*separatio, emancipatio, Losreissung und Verselbständigung*);
- c) az egyesülés vagy összeolvadás (*unio, Verschmelzung*);
- d) a szétesés (felbomlás és feldarabolás – *divisio és dismembratio, Zerstückelung*);
- e) teljes bekebelezés (teljes *annexio, incorporatio, völlige Einverleibung*);
- f) végül az elszakadás és csatlakozás esetét.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását vizsgálva különösen az államutódlás három esete lesz érvényes: az *elszakadás és csatlakozás*; a *cessio* (területi engedmény) és a *dismembratio* (feldarabolás). Az *elszakadás és önállósulás* azt jelenti, mikor az elődállam területének egy része elszakad államától, önálló szuverén állammá alakul. Ebben az esetben csupán az elődállam állott fenn az elszakadást megelőzően, az utódállam csupán az elszakadással egy időben, az elszakadás következtében jön létre. Ebben az esetben az elszakadás és önállósulás esete megegyezik a *cessio*val. Az elszakadás és önállósulás esetében mind az elődállam, mind az utódállam fennmarad az elszakadás után is (így szakadt el Hollandia Belgiumtól 1833-ban, vagy az első világháború után Finnország, Lettország, Észtország, Litvánia és Lengyelország Oroszországtól, vagy Csehország Ausztriától 1918. október 28-án).

A *cessio* akkor következik be, amikor az egyik állam – az elődállam – területének csupán egy részét engedi át egy másik államnak – az utódállamnak. A *cessio* esetében mind az elődállam és az utódállam fennálltak az átcsatolás előtt is, és fennmaradtak utána is. Jogi személyiségükben nem következik be változás. Szétesésről (felbomlásról) a nemzetközi jogban akkor beszélhetünk, mikor egy fennálló állam szétesik részeire oly módon, hogy a széteső állam államisága megszűnik és a részek pedig önálló állammá alakulnak anélkül, hogy bármelyik rész is a feldarabolt állam személyiségét folytatná. Előidézhetik az állam szétesését belső folyamatok, illetve külső hatások is. Az előbbire példaként hozható fel a Német-Római Császárság 1806-ban történő felosztása, illetve az utóbbira példa Lengyelország harmadik felosztása 1795-ben. A szétesés és feldarabolás esetében csupán az utódállamok maradnak fenn a szétesés után. Ebben az esetben a szétesés hasonlít az egyesüléshez, de különbözik a *cessio*tól, az elszakadástól és az önállósulástól.”

államutódlás három esetét vélte tetten érhetőnek: az egyesülést, az elszakadást és a cessionist. A Szerb-Horvát-Szlovén állam egyesülés és elszakadás útján jött létre, hosszabb idő alatt, 1918 októberétől 1918. december 7-ig. Ezután ez az új állam cessionis útján szerezte meg a magyar és bolgár területeket.” (Szávai, 2004, 20)

„Ha ezt összevetjük az 1918-as történelmi (integer) Magyarországgal a Szent István-inak nevezett Magyar Birodalommal, mely jelentette a szűkebb értelemben vett Magyar Királyságot és kormányzati tekintetben vele szorosan összefüggő Erdélyt, Horvát-Szlavon-Dalmátország és a hozzá tartozó katonai határőrvidéket a kiegyezést követően közös törvényhozás és közigazgatás alatt, de belügyeit tekintve külön törvényhozási és kormányzati önállósággal bírt. Továbbá ide tartozott Fiume városa és kerülete, az 1868:30 tc. értelmében a magyar szent koronához csatolt külön testként említhető.” (Szávai, 2004, 25)

Bosznia-Hercegovina továbbá speciális, nem magyar uralmi terület volt, ahol az igazgatással összefüggő közös költségek viselése (kvótaarányosan) terhelte az éves magyar költségvetést.

1941. április 10-én Horvátország kikiáltotta függetlenségét, így a korábbi Jugoszlávia a német katonai nyomással — majd a magyarral és olasszal — szemben április 17-én kapitulált; „Jugoszláviát” feldarabolták.

Az akkori magyar álláspont szerint a délvidéki területekre bevonuló magyar hadsereg egy már szétesett állam 1918-ig magyar fennhatóságú területét csatolta vissza Magyarországhoz.

A jogalkotásban az 1941. évi XX. tc. rendelkezett „a visszafoglalt délvidéki területeknek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről”. 1941-ben összesen 20 törvénycikket alkottak, köztük az építőtakarék-üzlet szabályozásáról (IV. tc.), a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről (V. tc.), a közoktatásügyi igazgatás egyszerűsítéséről (XII. tc.), a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. tc. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről (XV. tc., az úgynevezett 3. zsidótörvény) stb.

Bárdossyt jogérzéke 1941 nyarán hagyta cserben — ami egy különösen jól képzett jogásztudornál egészen elképesztő fejlemény —, amikor utaló magatartásával megtevesztette a közvéleményt és Horthyval együtt a németbarát vezérkar elgondolásainak megvalósítóivá váltak. Kormányfősége rövidre sikeredett, mert Horthyval személyes konfliktusba keveredett 1942 februárjában a kormányzóhelyettes-választásról szóló törvényjavaslat kapcsán, és márciusban le kellett mondania. Bárdossy idején, a háborús erőfeszítésekre tekintettel megszorításokra és szigorításokra került sor egyes termények (például cukorrépa) esetében, de alapvetően az életszínvonal még inkább emelkedőben volt, mintsem stagnálásban. A korábbi szociális programok is folytatódtak, kiegészülve a délvidéki területekkel, ahol egy 1941. májusi magyar–román megállapodás nyomán bukovinai székelyeket telepítettek át a Bácskába:

„a Baranyai háromszögbe 1324 családot (összesen 5800 fővel), főként vitézeket, moldvai csángókat és boszniai magyarokat telepítettek.

A magyar kormányzat a székelyek bácskai telepítését a jugoszláv földreform végleges felülvizsgálatára használta fel. A Bárdossy-kormány telepítési- és nemzetiségpolitikája a magyarság erősödését szolgálta a Bácskában. A telepítések befejezése, illetve a délszlávok teljes kitelepítésének kudarcra június végén már felvetette a polgári közigazgatás bevezetésének a szükségességét, illetve az újraegyesülés tényleges megvalósítását annak törvénybe iktatásával. Kétszeri határidő módosítás után, 1941. augusztus 21-én történt meg a polgári közigazgatásra történő átállás, nemcsak a Bácskában és a Drávaszögben, hanem a Muramelléken és a Muraközben is. Ezzel végleg elhamvadtak az Adriai-tenger hajdani magyar kikötőváros, Fiume megszerzésével kapcsolatos remények. A polgári közigazgatással a magyar kormány a Délvidéken jelentős politikai szerepet betöltő katonai vezető köröket is vissza akarta szorítani. Ezért felszámolta a katonai büntetőbíráskodást, és kialakította az új közigazgatási határokat. Alapjuk az 1918 előtti vármegyei beosztás volt: a Bácska területe hazatért Bács-Bodrog; Horgos község Csongrád; a Drávaszög Baranya; a Muraköz, illetve a Muramellék (Muravidék) Zala, illetve Vas vármegyéhez. A Csáktornya központú Muraköz irányításában azonban továbbra is fontos szerepe maradt a szombathelyi III. honvéd hadtest parancsnokságának.

[...] Az esztendő utolsó napján, 1941. december 31-én kihirdették a képviselőház által két héttel korábban, 16-án elfogadott XX. törvénycikket a délvidéki területek Magyarországhoz való visszacsatolásáról és az országgal való egyesítéséről. [...] A magyar hatóságok számos intézkedést hoztak a termelés megindítására, illetve fejlesztésére, a parlagon maradt földek megművelésére. Már áprilisban újraindították a visszacsatolás napjaiban félbeszakadt tanítást.” (Botlik, 1994, 76)

3. Kállay Miklós miniszterelnöksége (1942–1944) és a jogalkotásban való részvétele

Az új kormányfő jó kapcsolatokat ápolt Bethlen Istvánnal és különösen mély barátságban volt Teleki Pállal.

A kormányzó — talán Bethlen ösztönzésére is — Kállayban vélte megtalálni azt a politikust, aki képes elfogadtatni mind a németekkel, mind pedig az angolszászokkal a Teleki-féle „modern súlyegyen” irányvonalát.

„Kállay Miklós legsürgősebb feladatát a magyar nép ember- és gazdasági állományának a megtartásában, ill. kímélésében látta, valamint abban, hogy az országot, amíg csak lehet, a súlyos hadicselekményektől távol tartsa. Sztálingrád

után azon fáradozott, hogy a nyugati szövetségesekkel fegyverszüneti egyezményt hozzon létre, és alkalmas pillanatban kilépjen a háborúból.

Azok a problémák, amelyeket Kállay miniszterelnöknek meg kellett oldania, nagyok és súlyosak voltak.” (Varga, 1992, 141)

A jogalkotás oldaláról tekintve, 1942-ben 24 törvénycikket alkottak, amelyből három még Bárdossy nevéhez kapcsolódott, 21-et viszont már Kállay jegyzett. A kormányzóhelyettesi különleges közjogi intézményről már említést tettünk, de utalunk még négy, fontosnak nevezhető jogszabályra: az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról (VIII. tc.); a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól (XV. tc., úgy is, mint 4. zsidótörvény); a mezőgazdaság fejlesztéséről (XVI. tc.) és a vármegyei, városi és községi tisztviselők alkalmazásának, valamint egyes szolgálati viszonyainak átmeneti szabályozásáról szólókra.

Az 1943-as év jogalkotásának egyetlen terméke az 1944. évi állami költségvetés elfogadását tartalmazta.

1944-ben, a Kállay-kormány hivatali ideje alatt 7 tc.-et fogadott el a törvényhozás két háza. Ezek közül az V. tc.-et, a családba fogadásról és a tartásról való gondoskodás előmozdítása tárgyában szólót találjuk kiemelésre érdemesnek.

4. Az 1944-es háborús év magyar kormányai és a jogalkotási folyamatban játszott szerepük

1944. március 19-én, Horthy tevőleges asszisztálása mellett német csapatok szállták meg az országot. A kormányzó a helyén maradt, de a kormánynak mennie kellett. Csak március 23-ára sikerült összeállítani a Sztójay vezette új kabinetet, mely koalíciós (koncentrációs) kormányként funkcionált. Az országgyűlésben két törvénycikk elfogadására került sor: a VIII. tc. egy évvel meghosszabbította két kamarás parlamentünk működése időtartamát, a IX. tc. pedig családjogi határozatok és holtnak nyilvánítások kölcsönös elismerését tette lehetővé az 1942. évi október 2-i német-magyar egyezmény becikkelyezésével.

A Sztójay-kormány sokkal inkább arról a rendeletalkotási dömpingjéről híresült el, melyet antiszemita megfontolások alapján szinte az életviszonyok teljességére kihatóan bocsátottak ki a zsidónak minősülőkre, vonatkozó személyi hatállyal.

1944 augusztusában úgy a hadi helyzet, mint a kül- és belpolitikai paletta jelentősen megváltozott. A román kiugrás (augusztus 23.) cselekvésre készítette a június végétől aktivizálódó Horthyt és közvetlen környezetét is. Horthy augusztus 29-én lemondatta Sztójajt, és a helyébe Lakatos Gézáat állította, alapvetően az átállás-kiugrás megvalósítása érdekében.

A németek — gyakorlatilag beépültek a Horthy-rendszer minden fontosabb közigazgatási, rendvédelmi fegyveres és egyéb testületeibe — nem kívánták megvárni a számukra hátrányos események érlelődését, inkább előre menekültek, preventív

intézkedéseikkel mintegy kiugrasztották a nyulat a bokorból, kényszerhelyzetbe és lépéskényszerbe hozták Horthyékat, de Szálasiékat is!

Október 15-én lezajlott egy dilettáns kiugrási kísérlet, hogy másnapra a németek, a nyilasok, Imrédyék és a többi szélsőjobbos — Horthy lemondó nyilatkozata után — váljanak az államhatalom új birtokosaivá.

Szálasi miniszterelnöki kinevezésével, majd a november 3-án kihirdetett X. tc. által biztosított nemzetvezetői titulussal az államfői jogok ideiglenes gyakorlójává vált. Az „országgyűlés működési időtartamát meghosszabbították — akár az 1915: IV. tc. — a békekötést követő hatodik hónap végéig” (Kocsis, é.n., 237).²

A politikatörténeti aspektus elvileg Horthy távozásával lezárul, és a tanulmányunk is itt ér véget, de két dolgot feltétlenül ki szeretnénk emelni: Elsőként azt, hogy a történettudomány arra keres választ, hogy Szálasi uralma tényleges szakítás volt-e a negyedszázados Horthy-rendszerrel, vagy e korszak végjátékának tekinthető-e inkább? Második elemként az 1944 decemberében Szegeden megkezdett, majd Debrecenben kiteljesedett ideiglenes nemzetgyűlés, az ideiglenes nemzeti kormány megalakulása és döntő hatalmi tényezővé válása vethető fel (tudván, hogy a tényleges hatalmat a fegyverek jelentették, ami pedig a szovjetek kezében összpontosult).

Végül még egy érdekességre szeretnénk utalni. Magyarország addigi történetében — a tudomásunk szerint — először fordult elő, hogy a „törvényhozás” úgy döntött, a működését az ország határain túl is folytatja, a székhelyét — a XI. tc. szerint immár Sopronból — a Nagynémet Birodalom területére áttéve. Ezeknek az összetett és bonyolult kérdéseknek a megválaszolása nem illeszkedik a jelen tanulmány kitűzött céljai és elvégzendő feladatai közé.

5. Terület-visszacsatolások és birtokpolitika. Társadalmi feszültségek és kezelési módozataik

A Horthy-korszak egészen tendenciaszerűen áthúzódó, kisebb-nagyobb intenzitást mutató, főbb problémaköröknek az alábbiakat tekinthetjük (melyek egymással összekapcsolódva is hatottak): az antiszemitizmus; a földreform és a parasztság; a középosztály és az értelmiség; a nacionalizmus, az irredentizmus, a revízió és a szociális igazságtalanságok megléte.

Ha röviden szeretnénk láttatni a Horthy-rendszer önfejlődését, akkor a későbbi történések fényében egyáltalán nem tűnik túlzónak az az okfejtésünk, miszerint a nemzetpolitikai „fejlődésünk” korántsem egyenes vonalú és még csak nem is egyenletes, a nemzeti jogi kultúra szélsőséges irányba mozdulásai pedig zsákutcába

² Az 1944. évi X., XI., XII. és XIII., valamint az 1945. évi I. törvénycikk nem része az ezer év hivatalos törvénygyűjteményének (ahogy az 1849. évi debreceni ország- vagy nemzetgyűlés cikkelyei sem). 1945 elején további három törvényjavaslatról is tárgyaltak, de a dokumentumok alapján nem világos, ezekről szavaztak-e vagy sem.

torkollottak. Ezt fejezi ki Bibó az „eltorzult lelki alkat” tételezésével és fogalmi körülírásával. Negyed évszázad alatt a nemzettudat — benne a jogtudattal — egyre gyorsuló ütemben alakult át, egyáltalán nem függetlenül a világban és a hazánkban zajló társadalmi, gazdasági, kulturális és ideológiai folyamatoktól. A múlt terhes örökségéhez hozzáadódtak az akkori jelen terheltséget okozó kóros és káros kinövésai, kitüremkedései, azaz a halmozódó társadalmi problémák.

A gömbösi reformkezdeményezések abbamaradása miatt is a rendszer léte vált kérdésessé. A nemzettudat deformációi, az antiszemitizmus szociális problémakénti kezelése, illetve a háborús nehézségek teljesen új szellemi megközelítést igényeltek. Legkésőbb 1944-re az ország lépéskényszerbe került.⁵

A nemzetiségi kérdés — amely a dualista Magyarország egyik legnagyobb problémahalmaza volt — az országgyarapítások és terület-visszacsatolások folyamányaként, valamint a korábbi asszimilációk mintegy ellenhatásaként újból és új formákba öltözve ismét megjelent. A zsidóság esetében a teljes asszimilációt elutasító cionizmus erősödött fel, és vele a kivándorlás, melyet programszinten például Teleki Pál (úgynevezett Madagaszkár terve és elgondolása) is úgy táplált és támogatott, mint Szálasi antiszemitizmusa.

A hazai némettség és asszimilánsai körében a náci Németország németésgpolitikája és a disszimiláció terjedése jelezte a gondolkodásbeli és jogtudati változások irányváltozását (az úgynevezett népi németek kategóriáját).

A Hubay–Vágó-féle nyilas népcsoportpolitikai törvényjavaslat és a fogadtatása csak elfedte a náci Németország szerződésben (bécsi jegyzőkönyv) biztosított előjogát, a hazai németéget kizárólagosan képviselő Volksbund szervezkedéseinek támogatásában. A Teleki által felkarolt hűségmozgalom sikereket is elért, de a problémakör inkább eszkalálódott, mintsem csillapult. A közgondolkodásra, a társadalmi és jogi kultúrára éppúgy kihatással voltak az ideológiai jellegű, a korszellemből is levezethető szélsőségek, mint a reális gazdasági folyamatok eredményeként előálló társadalmi következmények, melyeket az államilag irányított és kezelt szociálpolitikának kellett volna mederbe terelnie egy ideálisnak nevezhető közjó nevében és érdekében. Azért erről, illetve ilyen mélységű átgondolt és megfontolt társadalompolitikáról nem beszélhetünk a Bethlen-kormányzat idején; csak a reformnemzedék térnyerését követően bontakozik ki nagyobb lendülettel a szociális

⁵ A zsidóság gyors térfoglalása magyarázható (lenne) a tömegesen betelepülők oldaláról is. Nevezetesen, hogy a zsidóság már kialakult, kipróbált és bevált alkalmazkodóképességével igen gyakran felmérte az elfoglalható pozícióit, különbséget téve a gyorsan és kevés ellenállásba ütköző, illetve a lassabb térnyerést lehetővé tevő között. Ebből a feltételezésből kiindulva lehetett stratégiát kidolgozni a gazdasági élet irányításának megszervezésére. A kis- és középnemesség dzsentrivé válása és a főnemesség hitbizományai lehetővé tették a mezőgazdaságba történő behatolást (tulajdonszerzést, bérlet és/vagy haszonbérletet) is. Ez az irányvonal a XX. század harmincas éveinek közepéig szinte változatlan maradt. A zsidótörvények ezt a „berendezkedést” kívánták megbontani, majd egyre gyorsabb ütemben felszámolni, tekintet nélkül a formális jogegyenlőségre.

kérdések törvényhozás útján történő kezelése. Itt viszont az lesz a megoldási utak keresésének fő iránya, hogy az antiszemitizmusra, a zsidókérdésre és az egész életnyilvánítási szférákra úgy tekintenek, mint a társadalmi egyenlőtlenségek megoldásának kulcsára, mellyel a gazdasági életben is végrehajtható az „őrségváltás”. Újraoszthatónak tűnt egy óriási vagyontömeg (ezt gondolták „megoldókulcsnak”), mellyel csak egyetlen „icipici problémájuk” akadt: az idegenfajúsághoz tartozás; a zsidóság, amelytől el kell venni a magántulajdont, ezekre a jogcímekre alapozva.

Ez volt a leginkább hangoztatott érvelés. Volt azonban egy másik, kevesebb figyelemre méltatott törekvés is, melyet Szabó Dezső már 1920 előtt, de utána is, a haláláig hangoztatott: a németellenesség. Szabó Dezső korai antiszemitizmusa az értelmiségbe beáramló zsidóságot vette kritika alá, míg a hazai németységben — a szóhasználatában a svábságban — a magyar földek elfoglalóit látta, illetve láttatta. Így került e két társadalmi csoport azonos platformra az érvrendszerében: mohók, gátlástalanok, a magyarság javaira törnek, és a faji gőg sem áll távol a gondolatviláguktól. Szabó Dezső a zsidótörvények elfogadását követően módosított álláspontján és a németellenességet ítélte fontosabbnak; látta, a hitleri Németország nagyobb veszélyt jelent az országra, mint a létében szorongatott zsidóság. A disszimiláció előtérbe kerülését a németység vonatkozásában tartotta veszélyesebbnek a magyarságra nézve, nem utolsósorban Ady *Korrobóri* című írására támaszkodva.

Maga az antiszemitizmus, mint a rasszizmus egyik megnyilvánulási formája, éppen a hozzákapcsolt szociális elgondolásokkal összefüggésben, népszerűségnek örvendett a közvélemény egy jelentős szegmensében. Fentebb utaltunk Bibóra, aki a legteljesebb körűen tárta fel a magyarság lelki alkatának torzulását, benne az antiszemitizmussal, s a tanulmányunk szűkre szabott keretei között ezek tény- és tárgyyszerű bemutatására törekedtünk, azt az aktív németellenesség kevéssé említett tényezőjével kiegészítve.

5.1. Földreform-törekvések, birtokpolitika és szociális következményei az újra megnagyobbodott országban (1938–1944)

A Nagyatádi-féle földbirtokreform bár átmenetileg lecsendesítette a parasztságot, a házhelyjuttatás előremutató törekvésein túl csak kevéssé felelt meg a paraszti birtoknagyság (üzemméret) kívánt mértékű emelésének. Bethlen még a '30-as évek végén is úgy látta, nincs szükség további földreformra. A falukutatók és a népi írók, az agrárszakemberek és a közgazdászok (például Matolcsy Mátyás) viszont a Gömbös-kormány hitbizományokról és a hitbizományi kisbirtokokról, valamint a telepítésekről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről szóló törvénycikkeiben az agrárreform továbbvitelének lehetőségét látták megvalósulni. Lényegi elmozdulást a birtokmegosztásban azonban még így se váltottak ki; ez alól csak a házhelyjuttatások tekinthetők kivételnek.

5.1.1. A Felvidék visszacsatolása, gazdasági és társadalmi reintegrálási törekvések és eredmények

1938. november 2-a után a visszatért területeken kettős hatás mutatkozott a mezőgazdaság viszonylatában. Jó minőségű termőföldeken az anyaországinál magasabb szintű termék- és természerkezetű termelés folyt, melynek felvevőpiacai — a saját, helyben felhasználás mellett — a jelentékenyebb mezőgazdasági földterületekkel nem rendelkező, önállósult Szlovákia és az 1939 márciusától német birodalmi érdekszféra-területté váló Cseh–Morva Protektorátus volt. Az anyaország még ez idő tájt is túltermeléssel küzdött, így érdemi segítséget kevésbé nyújthatott. A világháború kitörése után ez a probléma a keresleti oldal növekedésével megszűnt.

A gazdaság más területein is voltak anomáliák:

„A csehszlovák impérium sokkal nagyobb méretekben biztosított munkaalkalmakat, mint most a magyar: útépítésekénél, folyószabályozásoknál; de mindenekelőtt az e területen is megindult nagyszabású építkezéseknél, amelyekről a »felvidéki« városok új lakónegyedei is tanúskodtak. Az impériumváltozás — mintha elvágta volna — véget vetett ennek az építkezésnek. Másra kellett a pénz: — mint valami feneketlen kútba, úgy ölték bele a súlyos milliókat a további területszerzésekre készülő hadseregbe. Csak ígérették a Nyitra és Zsitva még hátralevő szabályozását, amelyre a terveket még azok a csehek készítették el, akiket a magyar propaganda azzal vádolt, hogy céltudatosan iszaposították el a folyókkal a magyarlakta vidékeken a földeket.

A magyar állam nem tudott munkát adni az arra szoruló »hazatérteknek«. A munkanélküliség elképesztő arányokat öltött.

[...] A mezőgazdasági munkanélküliség ugyanis ipari munkanélküliséggel párosult. Mindenekelőtt az építőiparban dolgozók maradtak kenyér nélkül: »Az építőipari munkásság nyomora oly nagy, hogy a piacokon a hulladékokból szedi össze élelmét.« A gazdasági átorientálódás nehézségei és nyersanyaghiány miatt a füleki zománcgyárban, az érsekújvári cipőgyárban és másutt nagy munkás-elbocsátások voltak. Munkakeresésüket megnehezítette a csehszlovák hatalom éveiben megszokott munkaközvetítő hivatalok hiánya.

A munkanélküliek, akik a csehszlovák uralom alatt segélyben részesültek, a magyar kormánytól is segélyt követeltek. Egyedül Komárom megyének »felszabadult« új négy járásában 8500 családfő, 14 500 családtag, összesen 23 000 olyan személy volt, aki eddig munkanélküli segélyt kapott. A magyar kormány azonban a munkanélküli segélynek nemcsak pénzügyi fedezet teljes hiányában, hanem »elvi okokból« is mereven ellenszegült: — Magyarország »keresztény és nemzeti« állam, amely munkavégzés nélkül nem folyósít pénzt, mert azt a keresztény elvet vallja, hogy »aki nem dolgozik, az ne is egyék«; s mint nemzeti állam sem fogadhat el olyan nemzetközi jellegű és kommunistaízü megoldást, mint a munkanélküli segély. A magyar kormány nem volt hajlandó más megoldást

keresni, mint az ínségmunkák rendszerét. Ez pedig éppen csak az éhhaláltól mentette meg azokat, akik legalább ilyen munkához juthattak.

A nyomor enyhítésében a vitéz Imrédy Béláné által irányított »Magyar a magyarért« mozgalom játszott nagy szerepet. [...]

A »Magyar a magyarért« mozgalom azt tűzte ki céljául, »hogy a felszabaduló területek lakosságát meggyőzze arról, hogy a politikai változás szociális szempontból is hasznára lesz.« (Tilkovszky, 1964, 92–94)

Imrédy miniszterelnökként — Kovrig Bélára támaszkodva — úgy propaganda-fogásként, mint a felmerült problémák tényleges kezelése okán meghirdette az úgynevezett produktív szociálpolitikát. Nem a költségvetés terhére, hanem társadalmi méretű gyűjtéssel, a felesége nevével fémjelzett Magyar a Magyarért Mozgalom útján kívánt adományozókat találni. Pozícióját felhasználva két, országos értékesítési hálózattal rendelkező szövetkezetet vont be a munkába: a Hangyát és a Futurát.

Az állami szférából a közalkalmazottak felajánlásaira és szervező munkájára számítottak. Az 1938-as év végére, akkor, amikor az ínségmunkákra 4 millió pengő állt rendelkezésre, kevés híján 7 millió pengőt gyűjtöttek, de még ez az összeg is csak tűzoltásra volt elegendő.

Az itteni társadalmi rétegek nagy veszesei közé tartoztak az iparosok és a kereskedők, akiknek a

„helyzetét különösen a magyarországi zsidótörvényeknek az átcsatolt területre való kiterjesztése tette válságossá. Míg a Csehszlovák Köztársaság nem tett állampolgárai között faji vagy vallási alapon megkülönböztetést — Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter kijelentette: »Az unifikációnak egy kötelessége van: minden magyar törvényt, tehát a zsidótörvényt is, a Felvidéken végrehajtani.« [...]

A kormány elrendelte az átcsatolt területen az iparendélyek és kereskedői jogosítványok revízióját, amely — a nyilasok és a más szélső jobboldaliak keserűségére — az »anyaországra« egyelőre nem vonatkozott. A véleményezőbizottságok tagjai helyi keresztény iparosok és kereskedők voltak, akik — élve az alkalommal — »a zsidó konkurrenszeket egyszerűen lelőtték«. Mintegy 80%-ban vonták meg zsidóktól az engedélyeket [...] A kormány [...] ezért úgy határozott, hogy a »zsidó iparigazolványok számaránya sehol sem haladhatja meg a 30%-ot«. Teleki Pál miniszterelnök 1939 augusztusában személyesen is közbelépett a történt »túlzások« kiküszöbölése érdekében, kifejtve véleményét, hogy nem lehet máról-holnapra keresztény kézbe juttatni az ipart és kereskedelmet, mert a termelés, ellátás, adózás látná ennek kárát.» (Tilkovszky, 1964, 96)

Nem kevésbé voltak rosszabb helyzetben a magyar kultúra hivatott és képzett hordozói, az értelmiségiek sem. Általános volt a drágaság, és a korona-pengő átváltási aránynak újabb 20%-os „cserearányromlást” kellett elviselnie.⁴

⁴ „Közkeletű szólás-mondássá vált: »Minden drága, jobb volt Prága«.

Nem állta ki az összehasonlítás próbáját a szociális ellátások területe sem:

„Talán egy vonatkozásban sem volt annyira szembeötlő a Csehszlovákiától átcsatolt dél-szlovákiai terület és az azt bekebelező ország viszonyai közti különbözőség, mint éppen a társadalombiztosítás tekintetében. A Csehszlovák Köztársaság társadalombiztosítási rendszerét is joggal lehet és kell bírálni, de a magyar társadalombiztosítás ehhez viszonyítva is rendkívül hátra volt maradva. A csehszlovák és a magyar társadalombiztosítás között a legfőbb különbség az volt, hogy Csehszlovákiában a mezőgazdasági munkásokra is kiterjedt a betegségi biztosítás kötelezettsége, míg nálunk nem; továbbá, hogy a csehszlovákiai öregségi és rokkantsági biztosítás kedvezőbb feltételek mellett nagyobb értékű szolgáltatásokat nyújtott, mint a magyar.” (Tilkovszky, 1964, 99)⁵

Ilyen drágaságban különösen érzékenyen érintette a bérből és fizetésből élőket a pengőhöz való 5:1 arányban álló csehszlovák korona 7:1-es alapon történt átszámítása. Ez annyit jelentett, hogy 20%-kal csökkent minden bér és minden fizetés. [...] A 7:1-es alapon történt átszámítással az átcsatolt területen a tanári fizetések az »anyaországi« kollégák fizetésénél is alacsonyabbak lettek.

Az átcsatolt terület lakosságának magyar impérium alatti életviszonyairól akkor lesz teljes képünk, ha az adóterhek súlyosbodását is figyelembe vesszük. Mivel a csehszlovák viszonyokkal szemben a gazdák bevétele csökkent, kiadásaik pedig az iparcikkek magasabb árai miatt emelkedtek, — változatlan összegű adózás is már magasabb megterhelést jelentett volna számukra.” (Tilkovszky, 1964, 97).

⁵ „A kormány az átcsatolt terület és az »anyaország« viszonyainak egységesítése feltétlen szükségességének elvi álláspontján állt. Ugyanakkor magáévá tette, mint elvi szempontot azt is, hogy az átcsatolt terület lakossága nem kerülhet rosszabb viszonyok közé, mint a csehszlovák impérium alatt volt. E két fő elvi szempont egymásnak való ellentmondása okozta a legnagyobb problémát. Ha ugyanis nem akarják leszállítani az átcsatolt terület társadalombiztosítási viszonyait az »anyaországi« szintre, akkor nincs más megoldás, mint az utóbbiét felemelni az átcsatolt terület viszonyainak színvonalára. De még a gondolat is borzasztó volt: »a gombhoz igazítani a kabátot«; — súlyos presztízskérdés is volt, hogy egy ország, amely a maga szociális berendezkedését a csehszlovákiaival szemben fölötte állónak igyekezett elhíttetni, most, miután lekapcsolt belőle egy darabot, e lekapcsolt terület társadalombiztosítási viszonyaihoz való igazodással elismeri, hogy tudatosan félrevezette a közvéleményt. A döntő azonban az a körülmény volt, hogy a kormány, ha akarta volna, sem tudta volna az »anyaországot« az átcsatolt terület szintjére emelni: teljességgel hiányoztak ennek anyagi feltételei. A nagybirtok pedig olyan hatalom volt az országban, amely nem tűrte a mezőgazdasági munkavállalók társadalombiztosításának terheit magára rakni. A kormány erre nem is vállalkozott.

Imrédy bukása után már a Teleki-kormány volt az, amelynek mégis valamilyen megoldást kellett találnia. Ez csak az 1939. december 22-i minisztertanácson történt meg; addig az átcsatolt terület társadalombiztosítási viszonyaihoz nem mertek hozzányúlni, a helyzet ott eddig e szempontból változatlan maradt. A kormány pedig, mit tehetett mást, kénytelen volt túrni a támadásokat amiatt, hogy az átcsatolt területről »corpus separatumot« csinál. Ezzel támadták a disszidens liberálisok, akik az »anyaország« színvonalára akarták e területet hozni; ugyanezzel támadták a szociáldemokraták, akik az »anyaországot« kívánták az ottani szintre felemelni.

Az említett minisztertanácson Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, akinek tárcájához a népjóléti, közegészségügyi, szociálpolitikai, társadalombiztosítási kérdések is hozzátartoztak, a maga teljes súlyosságában exponálta a problémát, melyet elsősorban az unifikáció oldaláról nézett és képviselt. Vele szemben Jaross Andor, »a felvidéki ügyek tárca nélküli minisztere«, más államok viszonylatában történt területátcsatolások alkalmával folytatott gyakorlat példáira hivatkozva küzdött az átcsatolt

Az 1941-től élő Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) elsősorban a többgyermekes családok életében jelentett — főleg anyagi jellegű — előrelépést, melyet a közjóléti szövetkezetektől felvehető kedvezményes hitel lehetősége egészíthetett ki.

Vitéz Faragó Endre 1943-ban megjelent könyvében az olvasható, hogy „a közjóléti szövetkezetekre nevelői hivatás is vár. A juttatásban részesítettek ugyanis tagjai lesznek a közjóléti szövetkezetnek, így a szakszerű vezetés alatt is megismerik az önszegélyben és felelősségben rejtőző hatalmas erkölcsi és gyakorlati értékeket s alkalmassá válnak arra is, hogy talpra állításuk után majd gyámkodás nélkül egyesítsék saját jól felfogott érdekükben a kisebb, de az egyesítés után már a mai fejlettebb gazdasági életben is helyt állni tudó erőket.

Ez a méreteiben jelentős szervezet azonban elvi és gyakorlati okok miatt nem volna megfelelő, ha nem támaszkodhatna olyan hatalmas erkölcsi erőre és munkaerőmennyiségre, amit a *társadalom önkéntes részvétele jelent a szociális munkában*. [...]

Ez a gondolat gyakorlatilag az úgynevezett munkaközösségben valósul meg. A munkaközösség nem új egyesület, hanem *a helyi közigazgatási és társadalmi szociális munkát végző szervezetek, egyesületeknek az egyesítése, a helyi szociális teendők megvalósításában való együttes közreműködésre*.

A munkaközösség gondolatát a Felvidék szerencsés visszatérése alkalmával az úgynevezett »Magyar a magyarért« akcióban próbálták ki és igazolták. Azóta a magyar városokban és falvakban sorra alakultak meg a munkaközösségek.

A munkaközösségek, a karitatív feladatok szervezettebb ellátása és a nép- és családvédelmi teendők körén belül vállalt családgondozói hivatás mellett, új és

terület társadalombiztosítási viszonyainak további, átmeneti jellegű fenntartása mellett. Az ellen magának sem volt kifogása, hogy egy későbbi időpontban az »anyaország« szintjére való leszállítás megtörténhessék.

Végül is kompromisszumos megoldás jött létre. A minisztertanács határozata elvben kimondotta, hogy »a csehszlovák jognak az ország területéről való minél teljesebb kizorítását törvényes köteleességének tartja«, de ezt fokozatosan, lépésenként fogja végrehajtani. Az első lépés, amit már most meg kell valósítani: az öregségi biztosításnak a csehszlovák jogszabályok által 150 pengőben megszabott járadéktörzsét közelíteni kell a magyarországi 60 pengős járadéktörzshöz, s egyelőre 120 pengőre kell leszállítani. A mezőgazdasági munkavállalók betegségi biztosítását pedig — politikai szükségességből — fenn kell tartani átmenetileg, a csehszlovák szabályok alapján, de nem kötelező, hanem önkéntes biztosítás formájában.” (Tilkovszky, 1964, 101–102).

Továbbá „[a] minisztertanács határozatának szellemében lépett életbe 1940. január 1-jén az átcsatolt területek társadalombiztosítását rendező miniszterelnökségi rendelet, amely nem sok örömet okozott az átcsatolt területek biztosítottjainak, s amely továbbra sem tudta a témát levenni a belpolitikai küzdőtérről. A »corpus separatum« vádjával támadók továbbra is érvelhettek az átcsatolt terület és az »anyaország« társadalombiztosítási viszonyainak továbbra is még fennálló különbségével. Akik pedig azt remélték, hogy az átcsatolt terület társadalombiztosítási viszonyainak fenntartásával — a történet változtatások ellenére is — vonzóerőt tud majd Magyarország gyakorolni a még be nem kebelezett szlovákiai területek lakosságára, tudomásul kellett venniük, hogy Szlovákia változatlanul fenntartotta a volt csehszlovák társadalombiztosítási szolgáltatásokat.” (Tilkovszky, 1964, 103).

nagyszerű feladatot kaptak a hadbavonultak hozzátartozóinak gondozása terén. A magyar társadalom áldozatkészségét és segítőkészségét ebben a vonatkozásban a munkaközösségek a legszebb eredménnyel tükrözik vissza.” (Faragó, 1943, 84–85)

Majd példát hoz arra, hogy:

„A Gömör-Kishont vármegyei Közjóléti Szövetkezet ugyanakkor Tornaalján lekvárfőzőüzemet rendezett be, mely a nagy konzerv- és gyümölcsízgyárak tömegtermelésével szemben elsősorban minőségi árut visz a piacra.

A gazdasági talpra állítás eszközei közül a legjelentősebbek egyike kétségtelenül az *állatjuttatás*.

A leghatásosabb módszer a fokozatos megerősítéshez. De az állatjuttatás iránti kérelmek azt is élesen mutatják, milyen égető hiányt szenvedett a szegényebb néposztály a gyors, kisebb és olcsó hitelek terén. [...]

Ezeket az állatjuttatásokat a Szövetkezetek a tulajdonjog fenntartása mellett bonyolítják le. Az állatokat csak állatorvosi vizsgálat és bizonyítvány kiadása mellett osztják ki, azokat elhullás esetére biztosítják és beoltják. Az adós a fizetési kötelezettség alól csak akkor szabadul, ha az állat az ő hibáján kívül hullott el. Egészségesen levágott sertés vagy birka árát ki kell fizetni, sőt az ilyen mulasztó adóst a szövetkezetek további juttatásból ki szokták zárni, esetleg tőlük a még meglévő állatokat vissza is veszik.” (Faragó, 1943, 91)

Egy gondolat erejéig térjünk vissza ezen alpontunk bevezetésében említett termőföldek kapcsán végrehajtott csehszlovák földreform revíziójához. 1918 után Csehszlovákia földreformot hajtott végre. A

„magyar uradalmi birtokokat felparcellázták, melyek vagy állami tulajdonba kerültek, vagy a tulajdonos eladhatta, vagy pedig az állam kiutalta az úgynevezett kolonistáknak. [...] A kolonisták három csoportba voltak sorolhatóak: az országban élő, önként jelentkező csehek, szlovákok, morvák, ruszinok; repatriáns (külföldről hazatelepedő) szlovákok és csehek; valamint a legionáriusok.

A legionáriusok az első világháború idején az antant kötelékében harcoló csehszlovák katonai egységek tagjai voltak.” (Szarka et al., 2017, 47)

E telepések az etnikai-nyelvterületi határba ékelődésük miatt nem számíthattak kedvező bánásmódra, és a legtöbbjük távozott is. Prága államközi egyezmény megkötésében volt érdekelt. A Protektorátus létrejöttét követően viszont már a német birodalmi kormány lett a másik tárgyaló fél. A megegyezés 1940. október 16-án jött létre, és „a 36 ezer katasztrális hold kisajátított ingatlanért 135 millió korona kártérítésre kötelezte a magyar kormányt” (Szarka et al., 2017, 51).

A szlovák illetőségűek esetén Szlovákiával kellett egyezkedni.

A szóban forgó birtokokat „részben a helyi magyar lakosság kapta, részben pedig vitézi telek formájában osztották ki, részben pedig az ONCSA-akció keretén belül nagycsaládosok kapták meg” (Szarka et al., 2017, 52).

A csehszlovák földreform bár a cseh, szlovák (és rutén) nemzetpolitikai célokat is tartalmazta, az impériumváltáson átesett kisebbségi magyar parasztság mélyszegénységben élő cseléd rétegei viszonylag jelentős számban e földreform haszonélvezőivé, azaz birtokosokká válhattak.

5.1.2. Kárpátalja katonai megszállása (1939) és visszacsatolása (1939–1944)

Magyarország a Rongyos Gárda felhasználásával diverzáns tevékenységet folytatott, és a határincidensek is megszorodtak.

Amikor a Wehrmacht 1939. március 12-én megkezdte a maradék cseh területek elfoglalását, megengedték Szlovákia önállóvá válását és Kárpátalja magyar megszállását (március 14–18. között). A visszacsatolt területet a megnagyobbodott ország legelmaradottabb, vegyes lakosságú vidékének tartották. A magyar nyelvű lakosság egy jelentékeny része zsidó vallású volt.

Legkevésbé Kárpátalja számíthatott gazdasági és szociális szemszögből támogatásra. Az a dualizmus óta prekonceptióként hangoztatott felfogás, miszerint a ruszinok (és huculok) hűek a magyar hazához, talán annyiban támasztható alá, hogy az 1941-es népszámlálás adatai szerint sokan vallották magyarnak magukat. Az ide is eljutó ONCSA és a századelő Egán Ede-féle szociális segítségnyújtásának mintájára megszerveződött a második Egán-féle Hegyvidéki Akció, hogy ezáltal javítsák a hegyvidéki ruszin (és hucul) lakosság életkörülményeit, gazdálkodási feltételeit.

Sajnos az se ment ritkaságszámba, amikor nemzetiséghez tartozóknak azért „[n]em javasolta például a helyi gazdasági felügyelő a kárpátaljai Órdarma⁶ lakosainak juttatását, mert szerinte többségük a statisztikák szerint ugyan magyar, de lélekben »inkább ruszin érzelmű«” (Csősz, 2005, 188).⁷

A Hangya szövetkezeti bolthálózat az alkoholkimérési jogosítvány birtokában sikerrel lépett a főként zsidó kocsmárosok helyébe, mivel azoktól e jogukat megvonták. Az ONCSA és az azt irányító Országos Szociális Felügyelőség (OSZF) az itteni alacsony életszínvonal és az anyaországit jóval meghaladó nyomor miatt a juttatásokat nem pénzben, hanem állatkihelyezés (tehén, kecske, juh) útján biztosította.

5.1.3. Észak-Erdély visszacsatolása: birtok- és szociálpolitika 1940–1944 között

A Horthy-rendszer több meghatározó befolyással rendelkező politikusa — így Bethlen István és Teleki Pál — erdélyi származású volt. Személyes kötődéseik mellett nemzetpolitikailag is kiemelt fontosságot tulajdonítottak az ottani kisebbségbe kényszerült magyarság támogatásának.

⁶ Órdarma: 1802-ig magyar, 1910-ben többségi magyar falu, jelentős tót (szlovák) kisebbséggel; 1282 fős lakosság, 1941 szlovák többség, ukrán, ruszin betelepülés, magyarok; 2001: 2623 fő, 2011: 2080 fő, melyből 170 fő (8%) magyar, 370 fő (13%) szlovák, a többi ukrán és ruszin.

⁷ Lásd még Szóllósi (2017).

A második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) nyomán a visszatért országészben ismét többségi helyzetbe kerülvén, elsődlegesen azokat a gazdasági pozíciókat kellett megerősíteni, amelyek a román impérium alatt erodálódtak. Másodsorban, de előbbivel összefüggésben, a felvidéki birtokpolitikától egy, a már koncepciójában is eltérő konstrukciót valósítottak meg, melyhez telepítés- és szociálpolitikát illesztettek, kifejezetten ennek az országrésznek az igényeihez igazítva.

A '20-as évek optáns-ügye, melyben Bethlen és Teleki erdélyi és partiumi birtokaik révén személyesen is érintettek voltak, és a román földreform, amely ezt generálta, olyan sérelmi politikára adott lehetőséget, melyet az objektívnek tűnő jogi útra tereléssel és körültekintéssel kívántak kiküszöbölni.

A Felvidéken a csehszlovák földreform revíziója során a kormány által „kiadott rendelkezések igen széleskörű beleszólást biztosítottak a helyi elitnek, ami oda vezetett, hogy a magyar államnak a kisajátított birtokokért a Cseh-Morva Protektorátussal 1940. október 16-án kötött egyezmény értelmében 1989-ig 135 millió korona kártérítést kellett volna fizetnie. A szakigazgatás Erdélyben már tartózkodott minden olyan intézkedéstől, amely a helyi elit túlzott mértékű bevonását igényelte volna a földreform revíziójának folyamatába. Így inkább az időigényesebb jogi folyamatot választották, az ügy végleges rendezését elsősorban a háború utánra tervezték.” (Tóth-Bartos, 2012, 105)

Észak-Erdéllyel nemcsak területet, hanem rajta élő többnemzetiségű népességet is kaptunk. A Felvidéken még 90% körüli volt a magyar lakosság, Kárpátalján csak körülbelül egyharmad, de az összlakossága nem befolyásolta lényegesen a számarányokat. Nem úgy, mint Észak-Erdély esetében, ahol a románság létszámában megközelítette a magyarságét. Újból napirendre került a nemzetiségi kérdés, melyet a hazai németiség vonatkozásában a Német Birodalom is szorgalmazott. A második bécsi döntés következményeként szerződést és jegyzőkönyvet kellett a Teleki-kormánynak kötnie a hazai német népcsoport és a Volksbund többletjogi biztosítása tekintetében.

Az észak-erdélyi birtokviszonyokba való beavatkozás — mint azt fentebb, a Felvidék eklatáns példáján láttuk — nem tűrt halasztást, de más, célravezetőbb megoldást kívánt. „A magyar állam elhatárolódott minden olyan intézkedéstől, amely általános jelleggel rendezte volna át az észak-erdélyi birtokviszonyokat, hiszen minden ilyen típusú beavatkozás beláthatatlan következményekkel járhatott volna a dél-erdélyi magyarokra nézve” (Tóth-Bartos, 2012, 106).

A rendelkezésre álló jogi eszközök élén a minden országrész visszacsatolásáról rendelkező törvénycikkek — itt az 1940. évi XXVI. tc. — álltak, melyek az adott területre érvényes kormány által gyakorolható rendeletalkotásra adott felhatalmazást. Esetünkben ez az 1440/1940. számú ME-rendelet volt, amely a hatályos magánjogunk bevezetését rendelte el, benne a földre vonatkozó szabályokkal.

Természetesen a közjog is átültetésre került. A szabadságjogokat korlátozó jogszabályok — a zsidótörvények — a megnagyobbodott ország egészére kiterjedtek (a korlá-

tozott és lokális eltérések lehetőségét e felhatalmazási jellegű törvénycikkek és végrehajtási rendeletek lehetővé tették, de személyes érdemen alapuló mentesítés is — kérelemre — adható volt).

Az Észak-Erdélyben alkalmazott birtokpolitika gyakorlásának alapja az állami elővásárlási jogon nyugvó, az ingatlanforgalom hatósági ellenőrzésével párosuló szakigazgatási tevékenység volt.

Az 1942. évi XV. tc. — a negyedik zsidótörvény — lehetővé tette a mezőgazdasági ingatlanok „árjásítását” („zsidótlánítását”). A zsidó birtokok területnagysága döntötte el a további sorsukat. Az öt kataszteri holdnál kisebbeket az ONCSA-hoz kapcsolódó közjóléti szövetkezetek kapták, míg az 5–100 kataszteri hold közöttieket az Országos Vitézi Szék (vitézi telek céljára). A 100 holdon felüli birtokokat a megindítani kívánt telepítések számára különítették el: „Az erdélyi területeken a zsidótörvények 30 502 kat. holdat érintettek, amelyből 1943-ig 19 703 kat. holdat osztottak szét” (Tóth-Bartos, 2012, 107).

5.1.3.1. A telepítés mint nemzet- és nemzetiségpolitikai megfontolás

Erdély uniója Magyarországgal 1867-ben *de iure* létrejött, de a folyamat *de facto* a századfordulóig kitolódott. A románság számbeli többsége Erdélyben és a Partiumban az egyik legfontosabb mozgatórugója volt a magyar nemzetiségpolitika századforduló utáni megmerevedésében.

Már a dualizmus idején születtek tervek és elképzelések, hogyan lehetne egy, a Székelyföldről az Alföldre húzódó széles sávú magyar többségű korridort kialakítani. A Wekerle-kormány 1917-ben — nyilván az 1916-os román betörés visszaverésével is összefüggésben — rendeletben hozott ingatlanforgalmi korlátozásokat a nemzetiségi határvidékekre kiterjedően.

1940-ben lehetőség nyílt e terveket újból elővenni és a telepítéspolitikának utat nyitni. Kezdetől nyilvánvaló volt, hogy a birtok- és telepítéspolitika gazdaság- és szociálpolitikát is feltételez és megkíván.

A telepítések célterületei magyar szórványvidékek voltak, ahol a románságot kellett a földkérdés, a foglalkoztatás és más módozatok igénybevételével egyszintenciálisan meggyengíteni, hogy „önként” elvándoroljon, tulajdonát eladva, azzal felhagyva. Ez például Szolnok-Doboka vármegye esetében azt jelentette, hogy „[a] telepítési munkálatoknak lett volna egy kifelé mutató iránya is, hiszen a javaslat értelmében a román lakosság egy részét kitelepítették volna. Az ambiciózus javaslat szerint megközelítőleg 100 000-re lehetett volna emelni a szolnok-dobokai magyarság számát” (Tóth-Bartos, 2012, 118–119).⁸

⁸ „Az 1936: XXVII. tc. értelmében az OFI hatáskörébe tartozott az új telepek létrehozása. Az OFI kolozsvári kirendeltségének vezetője 1943. április 13-án részletesen beszámolt erdélyi választmányának addigi tevékenységéről és további birtokpolitikai elképzeléseiről, amelyek szerint a figyelmüket főképp a régió belső és nyugati megyéibe irányították. Tárgyalások folytak Beszterce-Naszód megyében 500, Szolnok-Doboka megyében 1065, Kolozs megyében 3500, Szilágy megyében 3200, Szatmár megyében pedig 3580

Létezett a belső- és a hozzátelepítés módozata is. Előbbiről kevesebb szó esett, és ez ügyben kevés dolog került nyilvánosságra. Utóbbi esetén egy-egy, nemzetiségiek által lakott településre telepítettek be magyarokat.

A földek parcellázása révén kialakított házhelyekre az ONCSA-program segítségével lehetett a lakóházakat és a melléképületeit felépíteni. Ez a kérdéskör átvezet bennünket a gazdaságfejlesztés és a szociálpolitika világába.

5.1.3.2. *Infrastruktúra-fejlesztés és az ONCSA-program Észak-Erdélyben*

Tóth-Bartos véleménye szerint:

„A magyar kormány észak-erdélyi befektetéseinek túlnyomó részét az infrastrukturális jellegű beruházások tették ki. Jelentős összegeket költöttek az erdélyi út- és vasúthálózat javítására, karbantartására, illetve újak építésére is, amelyek közül a legjelentősebb a Déda-Szeretfalva közötti vasútvonal elkészítése volt. Az utak, vasutak fenntartása kiterjedt apparátust igényelt, így a Kereskedelmi- és Közlekedésügyi Minisztérium a visszacsatolást követően megkezdte alkalmazotti (úttörők, vasutasok és postások) állományának bővítését, valamint letelepítését a fontosabb útvonalak mentén lehetőséget szolgáltatva egyúttal egyes nemzetiségpolitikai elképzelések megvalósítására is. Az erre kidolgozott tervzet az újonnan épített dédai, illetve északon a Tisza és a Visó völgyén végighúzódnó vonalak mentére koncentrált, valami[n]t külön egységként kezelte a szórványvidéket (Kolozs, Máramaros, Maros-Torda, Szatmár, Szilágy, Szolnok-Doboka megyék). A kiválasztott megyékben a magyarság aránya nem érte el, vagy csak alig lépte át az 50%-ot. A telepítettek számára ONCSA forrásból építettek házat (gazdasági épületekkel együtt), valamint kisebb mennyiségű földet is adtak. Ügyeltek arra, hogy csak olyan vidékre telepítsenek, ahol működött magyar iskola vagy magyar tagozatú tanintézmény, de ha szükség

kat. hold mezőgazdasági ingatlan megvételéről. Bihar és Maros-Torda megyéket a magas ingatlanárak miatt kerütek. Az ingatlanok parcellázásakor a következő szempontokat vették figyelembe: a megvásárolt birtokot elsősorban a helybéli magyar kisgazdák között igyekeztek szétosztani, ha mód volt rá, akkor nincsteleneknek is juttattak földet, főleg házhelyeket. Támogatták az ingatlan 15–20 km-es körzetéből érkező jelentkezőket is. Ez abból a szempontból volt előnyös, hogy a telepések szorosabb kapcsolatot tarthattak fenn otthon maradt rokonaikkal, akik akár támogathatták is őket munka után, vetőmag vagy takarmány formájában. Mindezek mellett azonban, ha mód nyílt rá, inkább Székelyföldről igyekeztek telepéseket verbuválni. Miként eladó birtokot, úgy telepest sem volt könnyű szerezni, főleg a hegyvidéken vásárolt ingatlanok esetében találtak nehezen olyan jelentkezőket, akik hozzá voltak szokva a nehezebben megművelhető földeken való termeléshez. Dióssi a főnökeinek írt levelében arról panaszkodott, hogy a székelyföldiek ha tehették, a könnyebben művelhető alföldi tájakon vásároltak maguknak földet.

A nehézségek ellenére az OFI 1943-ig összesen 2894 kat. hold földet vásárolt 2 081 381 pengő értékben, amelyet 483 család között parcellázott ki, ebből 2100 kat. holdon történt telepítés. A zsidótörvényeket kiegészítő rendeletek alapján 1944-ben Bihar, Szatmár és Szilágy megyékben saját kezelésbe vettek további 3098 kat. hold birtokot, Szatmár és Szilágy megyékben pedig ugyanazon rendelkezések alapján 4826 kat. hold ingatlant jegyeztek elő telepítések céljára. (Tóth-Bartos, 2012, 120–121).

volt rá, iskolát is építhettek. Arra is odafigyeltek, hogy a telepítendőök vallása megegyezzen a település magyarságának vallásával. Szükség esetén azonban templomot is emeltek (így például Szeretfalván református, Dédán katolikus templomot építtetett a MÁV). A Kereskedelmi- és Közlekedésügyi Minisztérium telepítései a minisztérium számításai szerint az észak-erdélyi területen 5104 főt érintettek volna.” (Tóth-Bartos, 2019, 119–120)⁹

Az ONCSA 1941. évi költségvetése 60 millió pengő volt, amely 1942-ben 85 millió pengőre emelkedett, és ez a növekvő tendencia 1944-ig folyamatos maradt. A karitatív kiadások közé tartoztak az Észak-Erdélyre is kiterjedő állami juttatások, mint az állami gondozásban levő gyermekek ellátásához való hozzájárulás, a tej- és cukorakció, a csecsemőkelengye, a gyermekétkeztetés, a szappan, a női tej (tejbegyűjtő állomások), az állandó napközi és nyári gyermekotthon, valamint a táborozások finanszírozása.

Kiragadott példaként említjük, hogy a mezőgazdaság technikai szintjének emelése érdekében, az erdélyi közjóléti szövetkezetek összefogása eredményeként traktorokat és ekéket vásároltak,

„így Erdélyben mintegy 60 traktor vándorol a falvak között és az újítással nehezen barátkozó földművelő lakossággal megszerettette a mélyszántást. [...] A traktorral való szántás bizonyos tagosító munkát is jelent... A sok-sok mesgyével,

⁹ A parcellázáshoz és a lakásépítéshez kapcsolódó mindennapos problémák közül kiemelkedő, hogy „[a] vevőknek a parcella értékének 50%-át kellett előlegben készpénzzel kifizetni, ám ezt az arányt Észak-Erdélyben leszállították 20%-ra. A fennmaradó 30%-ra fél éves haladékot kaptak a vevők, de az OFI-tól igényelhetek öt éves lejáratú kölcsönt is erre a célra. A maradék 50%-ot pedig 15 év alatt éves részletekben, 4,5%-os kamattal kellett törleszteni. A telepítendő birtokon maradt termést, takarmányt, vetőmagot kedvezményes áron a juttatottaknak adták.

A kedvezmények ellenére a telepések helyzete nem volt egyszerű. Általában nem a módosabb gazdák keresték e lehetőségeket, és habár megkövetelték, hogy a telepések rendelkezzenek bizonyos tőkével, az emberek ritkán vállalkoztak arra, hogy ezt az otthoni vagyonteljes értékesítésével biztosítsák, így nagyon sokan szerény anyagi lehetőségekkel érkeztek a telephelyre.

...az amúgy is szerény anyagi lehetőségekkel rendelkező telepés családok helyzetét csak súlyosbította a telepítéssel járó beilleszkedési folyamat. Lakóházakat ugyan építtetett nekik az ONCSA, de a szükséges melléképületeket, istállókat, kutakat az OFI már nem építette meg, erről a telepéseknek kellett volna gondoskodni, hasonlóan az élő- és holt felszerelés, valamint a vetőmagok beszerzéséről. Mindemellett az adóhivatal rajtuk is megpróbálta behajtani a közterheket, az OFI a parcellavásárlás aktuális részleteit, a közellátási hivatal pedig a beszolgáltatási kötelezettségeket kérte számon a telepéseken. Az alispán ezen okok miatt soron kívüli anyagkiutalást, adómentességet, egy-két éves bankráta- és beszolgáltatási mentességet, illetve állandó irányítást, gyámolítást kért számukra. Az OFI a maga részéről negatívan reagált a memorandumra: alaptalannak nevezte a vádakot és elítélte a telepéseket, mondván, a telepések túlságosan el vannak kényeztetve, hozzá vannak szoktatva az igényléshez. Az ügyet kivizsgálta a földművelésügyi miniszter és az Erdélyi Külön Szolgálat is. Az utóbbi javaslatára megbízták az ONCSA és a vármegyei gazdasági hivatalok előadóit a telepések ügyeinek soron kívüli kezelésével, arról azonban nincs tudomásunk, hogy a telepések komolyabb anyagi segítséget kaptak volna.” (Tóth-Bartos, 2012, 122–123).

barázdával szétdarabolt szalagföldeken a traktor nem tud sokszor fordulni, ezért a mesgyéket összeszántják és a termésen a kiscgazdák békésen megosztognak.

A mezőgazdasági kultúra és korszerű termelés vagyonosító és egyben szociális békét teremtő erejét” (Faragó, 1943, 90)

használják fel a közjóléti szövetkezetek által létrehozott kisebb kapacitású feldolgozóüzemek.

Erdélyben, a havasokban évszázadokra visszamenő hagyományai voltak a (rideg) állattartásnak. A kiscgazdaságok létesítésének, konszolidálásának, talpra állításának és bővítésének eszköztárában a legjelentősebb az állattartás, a takarmányellátás és az ólak, karámok stb. létesítésének támogatása volt. Nagy súlyt helyeztek a házipari foglalkoztatás kiépítésére, különösen a téli időszakban. Szövő-fonó tanfolyamok szervezésével kívánták szakmailag is emelni e tevékenységek színvonalát. Nagybányán népfőiskola működött, melyet az ONCSA finanszírozott és ügyelt a szakmaiság követelményére is. A házipari termelés csúcsidőszaka a november–március közötti mezőgazdasági holtsezonra esett. Elsődleges cél az önellátás volt, de maga a foglalkoztatás is nagy előrelépést jelentett, majd pedig a megrendelések bővülésével a piacosodás felé mozdulhattak el.

„A román megszállás alatt Besztercén elsorvadt magyar kisipart az ottani közjóléti szövetkezet két üzem szervezésével állította talpra. A műhely és berendezés nélkül álló hentes mészárosokat és asztalosokat tömörítette, részükre berendezést vásárolt és helyiséget bérelt, hol az iparosok a gépmunkát maguk végezhetik el.

A Kolozsvári Közjóléti Szövetkezet is asztalos üzemet állított fel, s az oda beszervezett asztalosok készítik irányítás mellett az erdélyi és kalotaszegi tiszta népies bútorokat a házassági kölcsönért folyamodó fiatal párok részére. Így a közjóléti szövetkezet egyszerre több fázisban dolgozik. Megemlítjük, ugyancsak Kolozsvárott árucsarnokba szervezte a közjóléti szövetkezet a rászoruló és üzlethelyiség nélküli magyar kereskedőket és iparosokat.

Fűrésztelepek, szövődék, konfekciós üzletek, karácsonyfadísz készítő foglalkoztató üzem, iparos telepítés, mind-mind ennek az átfogó szociális munkának egy-egy láncszemét képezik. [...]

A vissza nem térülő juttatások közül, mint már említettük az Országos Nép- és Családvédelmi Alap fedezi az országos ismert Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat által irányított és a megyei városokban és községekben folyó gyermekétkeztetési akciót, továbbá a gyermek- és nőitej-juttatásokat, a zöldkeresztes cukorjuttatást, a csecsemőkelengye- és szappanjuttatást. Hozzájárul az Alap a törvényhatósági városok gyermekétkeztetési költségeinek fedezéséhez is.” (Faragó, 1943, 93–95)

E szép reményekre jogosító kezdeményezések elősegítették az életviszonyok és az életszínvonal emelkedését, bár a nemzetiségekre messze nem irányult ilyen fajta törődés. A világháborúban való részvétel pedig új szociális problémákat vetett fel.

Leginkább a hadba vonultak családjai kerültek nehéz helyzetbe, lettek különféle megpróbáltatásoknak kitéve.

Az Országos Szociális Felügyelőség a munkaközösségei révén, a társadalom — országos méretű és szintű — összefogásával szervezte meg az Országos Bajtársi Szolgálatot. Ez a szociálpolitikai gondolkodáson belül a szociális gondozás előtérbe kerülését jelentette.

Észak-Erdélyben is igyekeztek mindent elkövetni annak érdekében, hogy a kínáló/adóó lehetőségeket maximálisan kihasználják, a felmerülő akadályokat leküzdjék, és mégis:

„A háború végére szertefoszlott minden magyar remény. A visszatérő román karhatalom a 260/1945-ös törvénnyel hatálytalanította az 1440/1941. ME rendelet értelmében hozott intézkedéseket. A 645/1945-ös törvényrendelet érvénytelenítette azokat az adásvételi szerződéseket, amelyek »kényszer alatt kötettek« vagy legalább 50%-os kárt okoztak a régi tulajdonosnak” (Tóth-Bartos, 2012, 123).

5.1.3.3. A Délvidéken követett birtok- és telepítéspolitikai (1941–1944)

A Horthy-rendszer alatti utolsó országgyarapítás nemzetközi jogi és katonapolitikai vonatkozásairól e fejezet elején rövid áttekintést adtunk. Most a visszacsatolt déli országrész reintegrálását kívánjuk bemutatni.

Az 1940. december 12-én megkötött magyar–jugoszláv (örök)barátsági szerződést az országgyűlés 1941. évi II. tc. alatt cikkelyezte be. Kevesen fogadtak volna arra, hogy 1941. március végére/április elejére egy teljesen új politikai helyzet alakul ki Jugoszláviában. E váratlansági tényező lehetett az egyik oka Teleki hezitálásának. Az eseményeket ismertettük. Nézzük, mit tettek a reintegráció érdekében a kormányaink!

Észak-Erdély visszacsatolásával egyidőben merült fel a bukovinai székelység, a Havasalföld és a Moldva területén élő szórvány magyarok (például csángók) visszatelepítésének kérdése. Az előző alpont (5.1.3.2.) alatt írtuk, hogy Szolnok-Doboka vármegye volt leginkább szem előtt (de Szatmár és Bihar is célterületnek számított).

A jugoszláv krízis, majd a Délvidék visszatérte átírta a fenti forgatókönyvet. Megváltoztatták a már foganatosítási szakaszba jutó eredeti terveket „és hozzáláttak a bácskai telepítés előkészítéséhez. 1941 május-júniusában 3279 székely családot, összesen 13 200 főt telepítettek le Délvidéken összesen 35 000 kat. hold földre. Ez volt az 1940–1944 között megvalósult legnagyobb külső telepítés” (Tóth-Bartos, 2012, 119).

Jelentős állami pénzforrásokat kellett mozgósítani és bevonni; emelték az ONCSA költségvetését is (15 millió pengővel).

„A Bácskába 1941-ben hazatelepített 14.000-nyi bukovinai székely kifosztott falvakba, üres házakba került. A kormányzat ezerszámra juttatta részükre az eltűnt ekék, boronák, szekerek, lovak, tehének helyett a gazdasági felszerelést és állatállományt. Mindez azonban kevés volt, ezért a vármegyei Közjóléti Szövetkezet topolyai kirendeltsége 6 garnitúra traktor-ekét és cséplőgépet vásárolt, melyek a székely telepeken felmerült mezőgazdasági munkát elvégzik. A garnitúrák

fokozatosan a székelyek tulajdonába mennek át, mindaddig mint a szövetkezet bérszántó- és bércséplő-garnitúrái működnek.

[...] A Bácskába hazatelepített bukovinai székelyeket a Hazatelepítési Kormánybiztosság és a Közjóléti Szövetkezet ezren felüli juhval látta el, így a székelyek újra tudják használni a Bukovinából magukkal hozott »osztováták«-at és »fonókerek«-et. Az angóryanúl-tenyésztés is terjed s a közjóléti szövetkezetek ebben is segítségére vannak a tőkenélküli lakosságnak s altruista, hatóságilag állandóan ellenőrzött munkájukkal ellensúlyozni tudják a szabad kereskedelemben túlságosan kifejlődött árdrágítást és hamisítást.

[...] Bács-Bodrog vármegyei Közjóléti Szövetkezet óbecsei angórafarmja nemcsak nyulakat helyez ki, hanem foglalkoztatójában maga fonatja meg a nyúlgyapjút. – Hasonló megoldással dolgozik a Háromszék vármegyei Közjóléti Szövetkezet is.

[...] A hazatért Bácskában a Közjóléti Szövetkezet az első télen megszervezte a háziipart, s az ottani országos és heti vásárokon az ezerszámra felvitt csuhészatyrokot és üvegfonásokat órák alatt elkaptokdják. Kishegyes községben újra működésbe léptek a rég felhagyott szövőszékek és a szövetkezet által megrendelt legmodernebb szövőszékeket is beállították a szövőtanfolyamra. A bácskai székely telepekről 10 leány és asszony végezte el a losonci szövőtanfolyamot és most ezek képezik tovább a kenderszövésben a hazatelepített családokat.

A fűzveszőfonás folyók mellett terjedt el, s a kosár- és kaskészítés mellett újabban katonai szállítókosarakat készítenek. A fehér, hántolt fűz fonásra a közjóléti szövetkezetek tanfolyamokat rendeznek...” (Faragó, 1943, 89–93)

A telepítések utóélete viszont nem tartott sokáig; 1944 őszén a bukovinai székelység és jelentős számú délvidéki magyar kényszerült elhagyni a hazájaként gondolt területet.

A birtokpolitika és a telepítések tekintetében azt tartjuk fontosnak kiemelni, hogy mivel a trianoni országterület uralmon lévő elitjei képtelenek voltak a földreform ügyében előrelépni, az annak részterületeiként felfogható telepítésekre és „a zsidó tulajdon rovására végrehajtott birtokpolitikai rendezés”-re (Csósz, 2005, 180)¹⁰ koncentráltak, ezért lehetett a politikai antiszemitizmus ebből a szempontból nézve szociális kérdés (nem pedig az, ami valójában volt, s amilyenként Bibó körülírta).

¹⁰ Ezt összekapcsolták a kishaszonbérletről szóló 1940. évi IV. tc.-el és a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942. évi XV. tc.-el.

6. Közvéleménykutatás: a közvélemény vizsgálata

A tanulmányunkban egy korai és mára a feledés homályába vesző közvéleményvizsgálati munkaanyagról szeretnénk észrevételeket tenni. A Horváth Barna professzor vezette kutatás Kolozsvárott és Szegeden 1941. október és november között tartott.

A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem az Acta Juridico-Politica sorozat 8. köteteként 1942-ben jelentette meg a 360 kérdést feldolgozó kiadványát. Horvát professzor munkatársa, Budai Árpád a Társadalomtudomány 1943. évi számában (a 344–346. oldalon) rövid értékelést közölt a kutatás eredményeiről.

Az előzetesen összeállított kérdőíveket „a szabadegyetemi előadások tipikus közönsége” (Horváth, 1942, 159) töltötte ki. Alább ezekből és néhány ma is érdeklődésre számot tartó kérdés-válasz relációból közlünk párat. A résztvevők körét kitöltés után ellenőrizték a nemük, a koruk, a vallásuk és a foglalkozásuk vonatkozásában.

Szegeden 398 fő, Kolozsvárott 200 fő töltötte ki a kérdőívet. A vallás rovatot 71 fő hagyta üresen. Szegeden katolikus a kérdőívkitöltők majd kétharmada, Kolozsvárott viszont csak alig több mint egyharmadát tették ki a létszámnak.

Az autonómiára vonatkozó, komplex megközelítésű (például az egyetemre, a városra, a régióra és az országos kormányzatra vetítetten) szemléletmód érvényesítésekor az az ember érzése, hogy látens módon beleértik Szegedet a Délvidék és Kolozsvárt az észak-erdélyi régió székhelyeként, központjaként.

Az erkölcsiség megközelítésében is találunka korban szokatlannak ható kérdéseket. Az jól kivehető, hogy az általános felől a jellegzetességeken át közelít az egyénhez, s utóbbit több felől is körbejárja. Így kerülhetnek gyöngysorként egy láncra fűzve és egymásból levezetve például a 76–85. pont közötti válaszlehetőségek:

76. őszinte – nem
77. alakoskodik – nem
78. más szemébe mindig ugyanazt mondja, mint a háta mögött – nem
79. inkább naiv – inkább csavaroseszű
80. képes arra, hogy mást rászedjen – nem
81. teljesen hű a barátjához – nem
82. teljesen hű a házastársához – nem
83. teljesen hű a szerelméhez – nem (csak a szegedieknek!)
84. lelkiismerete aggályos – könnyű
85. nem igazat könnyen mond – nehezen mond

A két utóbbi (84–85.), valamint a 88. kérdés pszichológiai értelemben visszacsatolásként is értelmezhető.

Milyennek tartja a mai erkölcsi felfogás követelményeit a nemi élet terén? túl szigorúnak – túl enyhének – megfelelőnek
--

Horváth Barna a IV. kérdéscsoportot (131. kérdés 10 válaszlehetőséggel) az egyik nagy költőnknek szenteli: Ki volt Ady? A legtöbben Adyban „az új vers és a szociális magyarság lángelméjét” látták/látják, bár elég jelentős eltéréssel. A szegediek 51,50%-a (206 fő) vélekedett így, míg 37,50%-a (75 fő) nem osztotta ezt a véleményt. Viszonylag sokan, 85 fő pedig nem válaszolt a kérdésre (e témára Budai is kitért a jelzett könyvismertetőjében).

Az V. kérdéscsoport: Milyen a Bartók-muzsika? (132. kérdés). A 10 válaszlehetőség közül a legtöbben „az élenjáró zenei gondolat tökéletes kifejezése” választ jelölték meg. Ez számokban kifejezve: Szegeden 79 fő (19,75%), Kolozsvárott pedig 37 fő (18,50%). A válaszolók többsége magát a kérdésfeltevést nem tartotta alkalmasnak és vitára érdemesnek, amire Budai is utal a recenziójában.

A bennünket igazán érdeklő VI. kérdéskör a következő témával foglalkozik: Mi a jog? (133. kérdés). „Elfogadja-e azt a véleményt, hogy a jog egyszerűen az, amit a hatalom előír?” A kérdésekre adott válaszok megoszlását az alábbi táblázat tartalmazza:

	Szeged		Kolozsvár	
igen	115	28,75%	45	22,5%
nem	264	66%	130	65%
üresen hagyta	19	4,75%	25	12,5%

A nemleges válasz majdnem kétharmados mindkét helyen, de a kérdésre nem válaszolók aránya Kolozsvárott relatíve magasabb.

Az összesen 19 kérdéscsoport nagyon átgondolt és korhoz kötött. Ennek ellenére most, a XXI. század harmadik évtizedének elején ugyanúgy vita van Tisza Istvánról (IV. kérdéscsoport), arról, hogy „van-e erdélyi szellem?” (VII. kérdéscsoport), és megállja-e a helyét más összefüggésben a „válságlélektan” (XV. kérdéskör) (akkor békeidők és háborús viszonyok, most normális életviszonyok és járványhelyzet, azaz bezártság, korlátozások figyelhetők meg).

7. A jogi kultúra anomáliái az 1940-es évek első felében

A Horthy-rendszer országgyarapító területvisszacsatolásai az akkori magyar társadalom döntő többségének támogatása mellett valósultak meg. Kívülről úgy tűnt, ez a nemzeti egységet, a nemzetpolitikát, a két évtizeden át súlykolt keresztény-nemzeti-fajvédő gondolatot fogja a kultúrfölény mentén, a sikeres revízió ígézetében végképp megszilárdítani és megkérdőjelezhetetlenné tenni, de nem ez és nem így történt. Ha ismételten a jogi kultúra alkotóelemei felé fordítjuk a figyelmünket, arra a belátásra juthatunk, hogy a jogtudatot ne egyszerűen csak az egyik alkotóelemének tekintsük, hanem pszichológiai értelemben olyannak, ami nemcsak tudatformáló, de tudatdeformáló hatásmechanizmust is megjeleníthet majd, illetve más összefüggések

hatására meg is testesíthet. A gondolat hatalma látszólag végtelen, de a tárgyra irányultsága — ha az az objektív valóságot veszi célba — csak konkrét lehet.

A jogtudat az egyén társadalmilag determinált viszonyrendszere, mely a kulturális kontextuson keresztül nyeri el a tartalmát, illetve aktív és passzív hatásmechanizmusok eredőjeként érzelmi és értelmi tevékenységre, önmaga és környezete „működésének” irányítására, elviselésére és befolyásolására is hatással lehet.

A jogtudat alakításának terrénumát a társadalomtudományok adják. A tanulmányunkban ezt oly módon próbáltuk körülírni, hogy a történeti rész, a rendies magyar társadalom leírására a „fent és lent” világát, az állami jogszolgáltatást és a jogi népszokásokat, azaz a jog nyelvét használtuk kifejezési módként.

1848, de még inkább 1867 és a korábbi századforduló magával hozta a polgári társadalom — sok tekintetben felemás — kialakulását és megerősödését. Csakhogy a polgári társadalom már merőben más nyelven, a kultúra nyelvén beszél, illetve érteti meg és fogadtatja el magát. Ennek következménye a társadalmi jelenségek „más szemmel nézése” a jogszociológia segítségével. A jogtudomány másik sikeres válaszreakciója a jogbölcselet korszellemhez igazodásában érhető tetten. 1920 után, Trianon következményeként a jog helyébe nemzeti tudományként a történelem és az irodalomtörténet került.

Klebelsberg, Kornis, Hóman és Szekfű (valamint Szabó Dezső) a Horthy-rendszer kezdetétől meghatározó befolyással rendelkeztek, amit a szélsőjobb új ideológiái a 30-as években egyre gyorsuló ütemben erodáltak, és magát az elfogadott, addig konszenzusosnak tartott szabadságjogokat is megkérdőjelezték.

A közgondolkodás, a jogi kultúra és alkotóelemei az eltorzult magyar alkatban a torzulás elszenvedői és hordozói lettek.

1944 egyszerre volt zárókő és nyitó szakasz: A Horthy-rendszert magával rántotta a háború; káoszból született és káoszban végződött. Nemcsak a rendszer volt menthetetlen, de elfogytak azok az „arcok” is, akik szalonképességet kölcsönözhetek volna neki.

A helyébe lépő új semmiképpen se a Szálasi-rezsim, hanem az 1944 decemberében nyilvánosság elé lépő, Szegeden, majd Debrecenben szervezkedő Magyar Nemzeti Függetlenségi Front lett.

Irodalomjegyzék

- Botlik J. (1994). A Bácska, a Drávaszög, a Muramellék (Muravidék) és a Muraköz újraegyesülése Magyarországgal – 1941. április–július. In Botlik J., Csorba B., & Dudás, K. (szerk.), *Eltévedt mezsgyékövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918–1993* (pp. 68–80). Új Mandátum Könyvkiadó.
- Csósz L. (2005): Földreform és fajvédelem: A negyedik zsidótörvény végrehajtása. In Molnár J. (szerk.), *A Holokauszt Magyarországon európai perspektívában* (pp. 176–191). Balassi Kiadó.
- Faragó E., vitéz (szerk.) (1943). *Szociális Magyarország: A magyar szociálpolitika törvény- és adattára*. [k.n.].
- Horváth B. (1942). *A közvélemény vizsgálata. (Acta Juridico-Politica 8)*. Nagy nyomda.
- Kocsis Zs. L. (é.n.). *A magyar államfő jogállása, hatásköre és helyettesítése 1000-1944 között (köztörténeti és közjogi szempontból)*. Szerzői kiadás.
- Szarka L., Sallai G., & Fedinec Cs. (szerk.) (2017). *Az első bécsi döntés okmánytára. Diplomáciai iratok 1938. augusztus – 1939. június*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Szászy I. (1928). *Az államok közötti utódlás elmélete*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- Szávai F. (2004). *Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.
- Szólósi N. (2017). *Kárpátalja társadalma és gazdasága 1938–1944-ben – az első bécsi döntéssel visszacsatolt területekkel való összehasonlításban [PhD-disszertáció]*. Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Tilkovszky L. (1964). *Az első bécsi döntés gazdasági és szociális következményei a Magyarországhoz átcsatolt területen*. *Történelmi Szemle*, 7(1), 87–111.
- Tóth-Bartos A. (2012). *Birtokpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944*. *Korall*, 13(47), 101–125.
- Varga J. (1992). *Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós? II. Adalékok Magyarország és a Duna-medence kortörténetéhez, 1939–1949*. Szerzői magánkiadás.